

A. Pojmenování s odlišným hláskovým složením a nemající významový ekvivalent v druhém jazyce (bezekvivalentní pojmenování, etnografizmy, exotizmy)

Část ruských a českých pojmenování se liší jak po formální, tak po obsahové stránce. V určitých oblastech společenské praxe úzce spojených s rozdílným historickým a kulturním vývojem daného národa, neexistují v jednom z jazyků vlastní lexikální jednotky pro označení cizích reálií. Tato pojmenování dodávají danému jazyku národní kolorit.

Do jiných jazyků jsou tato slova většinou nepřeložitelná (bezekvivalentní slovní zásoba), ve slovnících se obvykle uvádí opis jejich významu, případně jejich původní nebo přizpůsobená zvuková podoba. Užívá se jich při popisu života příslušného jazykového společenství.

Při překladu uměleckých textů je nutno tato pojmenování převádět do cílového jazyka různými kompenzačními postupy (substituce, opis, vysvětlivky apod.).

Mnohé etnografizmy v závislosti na ekonomických a kulturních kontaktech přecházejí do jiných jazyků a fungují v nich jako vypůjčky (*gejša, lord, mešita, minaret, samuraj*).

V ruštině a češtině jde zejména o tyto případy:

1. V jednom z jazyků chybějí pojmy, většinou druhové, které pronikají do druhého jazyka v souvislosti s obchodními, kulturními, politickými a společenskými kontakty. Jsou to typická pojmenování reálií spojených se životem nositelů jazyka. Tyto pojmy obohacují slovní zásobu jiného jazyka buď cestou bezprostředního přejetí, kalkování, nebo částečného kalkování (polokalky). Někdy se výslovnostně a morfologicky přizpůsobují systému přejímajícího jazyka.

Existuje např. obecný výraz pro peníze (деньги), ale názvy národních měn se většinou přejímají (*рубль, копейка* → *rubl, kopějka; koruna, halír* → *крона, геллер*), podobně jako označení titulů a hodností (angl. *lord, miss, lady* → *лорд, мисс, леди*; šp. *don* → *дон*, něm. *Kanzler* → *канцлер*, č. *kancléř*, fr. *madam* → *мадам*).

Český titul *dr.* se přejímá do ruštiny jako *д-р* s vysvětlivkou *титул, полученный после окончания вуза при условии сдачи специальных экзаменов*.

2. V mnoha případech se slova částečně nebo úplně kalkují: *Дальний Восток* → *Dálný východ*; *Красная площадь* → *Rudé náměstí*; *город-герой* → *město-hrdina*; *Государственная дума* → *Státní дума*; *Благовещенский собор* → *Blagoveščenský chrám*; *Рождественская улица* → *Rožděstvenská ulice*).

3. V některých případech se význam ruských výrazů v českých textech opisuje vlastními prostředky cílového jazyka: *щи* → *zelná polévka*; *кислые щи* → *polévka z kyselého zeli*; *завинач* → *solená ryba v marinádě s ovocem*; *špekáček* → *pražská kolbaska*; *(олотюцкэ) tvarůžky* → *měkký sýr různé formy s rezkím zápachem*.

Zeměvědnou slovní zásobu (lingvorealie) lze rozdělit do několika tematických skupin:

1. Způsob života:

a) jídlo: *варенье* – *zavařenina*, *борщ* – *boršč*, *пельмени* – *pelmeně*, *пирожки* – *pirožky*, *шашилык* – *šašlík*, *кумыс* – *kumys*; *кnedlíк* – *knedlík*, *брамборák* – *oladья из сырого картофеля*, *кlobása* – *kopčená kolbaska грубого помола*;

b) odívání: *валенки* – *válenky*, *сарафан* – *sarafán*, *панаха* – *paracha*, *шапка-ушанка* – *beranice*, *тулуп* – *ovčí kožich*

2. Předměty materiální a duchovní kultury:

баян – akordeon, harmonika, иконостас – ikonostas, самовар – samovar, счёты – počítadlo.

3. Historické jevy:

барин – ráp, bárin, барыня – raní, барышня – slečna, бáрышня, барица – robota, смута – „smuta“, крепостное право – nevolnictví, уезд – újezd, перестройка – přestavba; doba темна – период упадка, národní обrození – национальное возрождение, саметовá revoluce – бархатная революция,

Tato část slovní zásoby je historicky značně proměnlivá a závislá na vzájemných kulturních a hospodářských kontaktech.

Zvláštní skupinu etnografizmů tvoří tzv. sovětizmy – historicky determinovaná a přesně vymezená slovní zásoba, odrážející specifické rysy sovětského období vývoje ruské společnosti (1917-1991): *совет – sovět/rada (Верховный совет – Nejvyšší sovět, Совет министров – Rada ministrů, колхоз – kolchoz, совхоз – sovchoz, большевик – bolševik, комсомолец – komsomolec, пятилетка – pětiletka, хозрасчет – chozrasčot, коллективизация – kolektivizace, ударник – úderník, партсобрание – stranická schůze, партком – stranický výbor, субботник – subotnik, обезличка – obezlička, доска почета – tabule cti, товарищ – soudruh* aj.

Z uvedených příkladů vyplývá, že celá řada sovětizmů přešla v období socialistického vývoje Československa do češtiny jako vypůjčky, jiné jako kalky nebo polokalky.

Při překladu sovětizmů je nutné počítat s tím, že sémantická struktura těchto pojmenování obsahuje ideologické komponenty, vyplývající z dobového oficiálního světového názoru, což vedlo např. k sémantickým posunům u dříve známých slov. Např. slovo *партия* (*strana*) se ve spojitosti se socialistickým politickým systémem používalo téměř výhradně ve významu ‚komunistická strana‘.

Navíc i při v zásadě shodné politicko-ideologické a ekonomické orientaci socialistických zemí existovaly rozdíly v obsahu formálně blízkých nominací. Např. slovo *гимназия* označovalo střední všeobecně vzdělávací školu v carském Rusku, v sovětském období se ho nepoužívalo, kdežto v Československu byla tradice gymnázií přerušena pouze na několik let v 60. letech 20. století, kdy byla gymnázia nahrazena tzv. Středními všeobecně vzdělávacími školami (SVVŠ).

Slova skupiny A mohou mít svým původem vztah buď k prostředkům národního jazyka (*борщ, щи*), nebo cizích jazyků, z nichž byla do ruštiny přejata. V ruštině tak funguje celá řada etnografizmů, které se do ní dostaly z jazyků východních národů a postupem času v ní zdomácněly. Nejčastěji jde o starší vypůjčky z turkotatarských jazyků (např. *буран, папаха, тулуп, шаровары, шашлык* aj.).

B. Pojmenování odlišná hláskovým složením, ale stejná nebo blízká svým významem

Do této skupiny lze zařadit:

a) slova se slovanskými kořeny a přejatá slova ze slovanských jazyků, která jsou češtině vzdálená nebo se v češtině nevyskytují,

b) slova cizího původu a jejich hybridní odvozeniny v ruštině.

1. Slova se slovanskými kořeny

Ze slov slovanského původu sem patří taková pojmenování, která jsou v obou jazycích značně vzdálena jak svým hláskovým složením, tak i svým původně společným nebo blízkým významem, ať už celého slova nebo jen kořene (např. *борзой, большой, веник, ветчина*).

U adj. *борзой* (rychlý) nebo subst. *борзой* (chrt) v důsledku fonetických změn již nenalzáme obdobu s českým *brzký* (se starším významem ‚rychlý‘).

Kořen slova *большой* můžeme najít v českém a polském *Boleslav* (termín *большевик* byl samozřejmě přejet do češtiny, podobně jako do jiných jazyků, jako sovětizmus), nebo v českém botanickém termínu *bolševník* (Bolševník velkolepý), i když v tomto případě nejde o přímou přejímku z ruštiny, ale patrně o zkomoleninu ruského ekvivalentního termínu *борщевик* (Борщевик великолепный).

Ruské *веник* (koště, metla) má společný obecně slovanský kořen *věn-* (viz *věpec*), *ветчина* (šunka) je z obecně slovanského *ветьсвь* (v češ. např. *vetchý, veteš*).

Na vytváření rozdílnosti mají značný podíl slovotvorné prostředky:

- a) slova mají stejný významový kořen, ale liší se slovotvornou příponou: *ходок – chodec, дележ – dělba, бегун – běžec, речушка – říčka, соперник – soupeř*;
- b) slova se liší slovotvornou předponou: *вполне – úplně, считать – počítat, вправду – opravdu, уходить – odcházet, наслаивать – užívat, подплыть – připlout*;
- c) slova se liší předponou a příponou: *накладной – obkládací, восхижительный – úchvatný, воздержанный – zdrženlivý, восходящий – vycházející*;
- d) slova, jež mají jeden z afixů pouze v jednom jazyce: *выпуск – (vy)rouštění, впадение – vrád, набор – nabírání, навеска – závěs* aj.

V řadě případů jde o slova typická jen pro ruštinu, jako např. *авоська* (síťovka), *верзила* (hromotluk), *висок* (spánek), *варежки* (palčáky), *назойливый* (dotěrný), *хороший* (dobrý), *нахал* (drzoun), *судорога* (křeč), *весьма* (velmi, úplně), *вон* (támhle), *вот* (hle, tady), *даже* (dokonce) aj.

Další část této slovní zásoby je společná i pro ostatní východoslovanské jazyky (ukrajinštinu nebo běloruštinu), např. *белка, корзина, перец, самовар, голубой, коричневый, смуглый, удалой, дешевый, нужный, удобный, хороший; щадить* aj.

Jako další podskupinu lze vydělit slova, která jsou společná pro ruštinu (případně i ostatní východoslovanské jazyky) a pro jihoslovanské jazyky, jako např. *врач, горница* (světnice), *коварный* (lstivý), *смежить* (semknout), *требовать, случай, трезвый*.

Do určité míry se na vytváření nepodobných slov podílela staroslověnština, a to buď přímo přecházením do slovní zásoby staré ruštiny (*вождь, враг, жажда, нужда*) nebo působením na tvoření ruských slov na základě staroslověnských modelů, jež byly často v staroslověnštině tvořeny pod vlivem řečtiny. Např. názvy měsíců (*январь, февраль, ... декабрь*) byly přejaty z řečtiny prostřednictvím staroslověnštiny, podobně jako např. slovo *восток*, které bylo ve staroslověnštině vytvořeno jako kalk řeckého *anatole*.

Důležitou úlohu sehrávají také odvozovací prostředky (slovotvorné afixy) staroslověnského původu, jako např. předpony *воз-/вос-*, *низ-/нис-*, nebo přípony *-ние*, *-ствие*, *-ство* aj.

Slovní zásoba spisovné ruštiny se od 10. stol. vyvíjela pod vlivem staroslověnštiny (církevní slovanštiny) v těsné souvislosti s vývojem gramatických systémů obou jazyků. Vzájemné působení gramatických i lexikálních systémů bylo velmi těsné, takže postupně došlo k prolnutí obou příbuzných jazyků. Současně docházelo uvnitř lexikálního systému k sémantické a stylistické diferenciaci (např. *глава – голова*, *страна – сторона*, *прах – порох*, *хранить – хоронить*, *единый – один*, *между – межа*), k níž přispěl dvojí gramatický plán – ruský a staroslověnský.

Tento diferenciační proces pokračuje i v současné ruštině. Můžeme ho pozorovat např. u adjektiv na *-ый/-ой*. I když ze současného hlediska nehraje rozdílný původ těchto koncovek prakticky žádnou roli, je důležitý samotný fakt, že existují dvě různé koncovky, pomocí nichž lze významově diferencovat stejnokořenná slova: *основный* (zásaditý) × *основной* (základní, hlavní), *личный* (osobní) × *личный* (jemný) *подвижный* (čilý, živý) × *подвижной* (pohyblivý, mobilní), *языковой* (jazykový) × *языковой* (jazykový, řečový).

2. Slova cizího původu

V mnohem větší míře se na obohacování této části slovní zásoby podílejí přejímky z jazyků nepříbuzných. Analýza těchto pojmenování dokládá specifičnost vývoje ruského lexika ve spojitosti s hospodářským, kulturním a politickým vývojem Ruska. Zřetelně prokazuje těsnější kontakty ruštiny s jazyky neindoevropskými, především turkotatarskými a ugrofinskými, a v neposlední řadě ve srovnání s češtinou rozdílné procesy přejímání slov ze západoevropských jazyků.

V ruštině tak v důsledku odlišného kulturně-historického vývoje nacházíme v porovnání s češtinou větší množství výpůjček z:

- řečtiny (*ад, баня, икона, поп, театр, тетрадь, фонарь*),
- turkotatarských jazyků (*аркан, арбуз, базар, башмак, деньги, казна, лошадь, очаг, сарай, собака, чердак, ящик*),
- skandinávských jazyků (*акула, варяг, ворвань, кнут, ларь, пуд, сельдь, ябедник, Глеб, Олег, Игорь, Ольга, Рюрик*),
- západoevropských jazyků (fran.: *афиша, анракт, атака, депутат, костюм, одеколон, пальто, пьеса, шоссе*; angl. *вокзал, рельсы, трусы, принтер, файл, браузер*; hol.: *верфь, вымпел, лоцман, руль, ситец, брюки*)

(Podrobněji viz Téma 1. Rozdíly v typologické charakteristice ruštiny a češtiny – I. Rozdíly na úrovni pojmenování – a) hledisko genetické).

Při vymezení pojmenování skupiny B jakožto slov stejných nebo podobných významem, ale odlišných hláskovým složením, je třeba mít na zřeteli, že jde často skutečně pouze o významovou blízkost (nikoli totožnost). Je proto velmi ošidné spoléhat se při překladu méně běžných výrazů pouze na překladové slovníky, které nemohou dostatečně přesně zachytit významové a smyslové nuance a funkční rozdíly mezi ruskými a českými slovníkovými ekvivalenty. Mnohem přesnější informaci o významové struktuře cizího slova, o jeho

kolokabilitě (spojovatelnosti s jinými slovy) a fungování v ruských textech poskytují jednojazyčné, především výkladové slovníky.

Např. slovo *коричневый* je ve většině případů zcela ekvivalentní českému *hnědý* (ve významu ‚předmět hnědé barvy‘), v některých jednotlivých kolokacích však českému *hnědý* odpovídají jiná ruská pojmenování (*бурый уголь, гнедой конь, карие глаза, каштановые волосы*).

Ruské slovo *товарищ* má i v současné ruštině mnohem širší význam, než ideologicky a stranicko-politicky přísně vymezené české *soudruh*, které v češtině svůj původní široký význam ‚člověk se stejnými životními názory, životním stylem, spojený s jinými stejnou činností, zájmy, hodnotami apod.‘ zcela ztratilo a nebylo žádným jiným neutrálním výrazem s tímto širokým významem nahrazeno. Do češtiny se pak ruské *товарищ* bude překládat různě podle konkrétního situačního kontextu (*kolega, druh, kamarád, přítel, soudruh*).

Sémantické rozdíly lze pozorovat také u společných slov cizího původu, např. z latiny přejaté slovo *abiturient* (rus. *абитуриент*) má v češtině význam ‚absolvent střední školy‘, kdežto v ruštině označuje výhradně uchazeče o studium na vysoké škole.